

«Сейфуллин оқулары – 18: « Жастар және ғылым – болашаққа көзқарас» халықаралық ғылыми -практикалық конференция материалдары = Материалы международной научно-практической конференции «Сейфуллинские чтения – 18: « Молодежь и наука – взгляд в будущее» - 2022.- Т.1, Ч.V. - Б. 79-82

ЕЛІМІЗДЕГІ ІШКІ КӨШІ-ҚОН ҮДЕРІСІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙЛАРЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Амерханова И.К.

С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университетінің аға оқытушысы, Нұр-Сұлтан қ.

Соңғы жылдары көші-қон ағындарының дамуын айқындайтын нормативтік құжаттармен қатар, әлеуметтік-экономикалық және демографиялық көрсеткіштер түбегейлі өзгерді. Республиканың демографиялық жағдайы әлеуметтік-экономикалық және экологиялық компоненттердің әсерінен қалыптасады. Көші-қон халық санының және халықтың аумақтық орналасуының өзгеруінің елеулі факторларының бірі болып табылады.

Ішкі көші-қон халықтың Республика шегіндегі қозғалысын, атап айтқанда облыс аралық көші-қонды қамтиды. Қазақстанда елорданы Алматыдан Астанаға (Қазіргі Нұр-Сұлтан қаласы) көшіру, осыған байланысты шетелдік инвестицияларды қарқынды тарту және болашақ Астананың инфрақұрылымын дамытып, құрылысты ұлғайтуда ТМД үшін ерекше және бірегей процестер жүріп жатты. Қазір Нұр-Сұлтанда құрылыс және басқа да салаларда келісімшарт бойынша шетелден келген жұмысшылар жұмыс істейді. [1]

1991 жылдан 2000 жылға дейін облысаралық ішкі көші - қон көлемі екі еседен астамға, ал облыстық көші-қон көлемі 2,5 есеге қысқарды. 2000 жылы Қазақстандағы тек екі қала - бұрынғы және қазіргі астаналары Алматы мен Нұр-Сұлтан, сондай-ақ Ақмола, Маңғыстау және Павлодар облыстарында республикалық көші-қон бойынша ішкі көші-қонның оң сальдосын құрады. Елорданы Нұр-Сұлтан қаласына көшіру жаңа астанаға ағынның ұлғаюы көші-қонға әсер етті. Нұр-Сұлтанға негізінен көршілес Орталық және солтүстік облыстардан: Қарағанды, Қостанай және Алматы қалаларынан қоныс аударады. 2001 жыл - жаңа ғасыр мен мыңжылдықтың басында, социалистік кезеңмен дамудың әлеуметтік-нарықтық моделіне, құқықтық мемлекетке және азаматтық қоғамға өту кезеңі тарихи қиын кезең болды, ол экономикалық дағдарыспен, әлеуметтік саланың жойылуымен, жаңа нарықтық инфрақұрылымды құру қиындықтары, қоғамдық сананың өзгеруімен және ауқымды көші-қонмен қатар жүрді. Ішкі көш-қонның қарқынды жүруі елдің қауіпсіздігіне әсер етіп, құқық бұзушылығына жол

берілетіндігін тағыда атап өткіміз келеді.

Қазақстан Республикасының Президенті мен Қазақстан Республикасының Үкіметі жүзеге асыратын ішкі көші-қон саласындағы қатынастарды құқықтық реттеудің үлкен рөлін атап өткен жөн. Мәселен, Қазақстан Республикасы Елбасының «Қазақстанның 2030 жылға дейін Даму стратегиясын одан әрі іске асыру жөніндегі шаралар туралы» Жарлығында көші-қон үдерістерін нақты реттеуге қол жеткізу міндеті тұрды. [2] 2015 жылғы 23 қарашадағы Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексіне сәйкес, еңбекке қабілетті халықтың экономикалық жағдайларын жақсартуға мүмкіндік беретін факторларды қарастыру мүмкін. Кәсіпкерлікті қолдау мақсатында микрокредиттерді көбейту, несиелеу жүйесін дамыту қажеттілігі туындады [3].

Өтпелі кезең мәселелерін шешу үшін:

Қандастардың орналасуына, оларды жергілікті аймақтарға қоныстандырып бейімделуіне, заңсыз салдардың әсерінен болатын мәжбүрлі көші-қон ағындарының алдын алу, Қазақстан Республикасының аумағында көшіп келуге бақылау жүйесін құру және дамыту, босқындар деп танылған адамдардың әлеуметтік ортасына еніп кетуімен олардың өз мемлекеттеріне өз еріктерімен оралуына жағдай жасау, ішкі және сыртқы еңбек көші-қонын реттеуді қамтамасыз ету деп көрсетілген.

Ұзақ мерзімді мәселелерді шешу үшін:

Көші-қон ағындарының әлеуметтік экономикалық алғышарттарын құру, Қазақстанның халқы сирек орналасқан аймақтарда халықтың сақталуын және ол жерлерге қоныстандыру жұмыстарын жүргізу үшін жағдайлар жасау, білікті мамандардың елден кетпеуі үшін жағдайлар жасау. Қазақстан Республикасының аумағында көші-қон бақылауының бірыңғай жүйесін енгізу арқылы көшіп-келу үдерісінің басқарылуын қамтамасыз ету, шетелдегі отандастармен сындарлы қатынастарды қолдау және дамыту [4].

Сонымен қатар, Көші-қон саясатын жүзеге асыру кезінде Қазақстан Республикасының қоғамдық бірлестіктері мен мемлекеттік органдары алдында сыртқы саясатқа қатысты мынандай міндеттер тұрды: мемлекет аралық деңгейде қоныс аударышылар, босқындар, қандастар мәселелерін шешу тетіктерінің екіжақты және көпжақты форматын әзірлеу және енгізу, қақтығыстардың алдын алу және этникалық аймақтық проблемаларды бейбіт жолмен шешу, ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің ынтымақтастығы, көші-қон үдерістерін реттеу және көшіп-келушілердің шыққан елдерімен тиісті ақпарат алмасу бойынша Қазақстан Республикасының мемлекетаралық келісімдерін жасау, көші-қон мәселелері бойынша ұлттық заңнаманы үйлестіру, еңбекші көші қоншылардың құқықтарына қатысты келісімдерге қосылу, еліміздегі шекаралық сауданы оңайлату, әлеуметтік тұрмыстық, мәдени байланыстарды жеңілдету жөнінде мемлекет аралық және үкіметаралық келісімдерге қол жеткізіп құқықтарын жүзеге асыруға жәрдемдесу, халықаралық ұйымдармен өзара әрекеттесу туралы көрсетілген.

Әлеуметтік-экономикалық саладағы ішкі саясатта:

1. Мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмекті ұйымдастыруға, дамытуға

және Қандастарға қолдау көрсету үшін жағдайлар жасау.

2. Демографиялық және көші-қон саясатының басымдықтарын Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік-экономикалық реформалардың негізгі бағыттарымен үйлестіру.

3. Көші-қон саясатының басымдықтарын ескере отырып, көші-қон бағдарламаларын әзірлеу және жүзеге асыру.

4. Әлеуметтік-экономикалық дамудың аймақтық бағдарламаларына қандастарды қоныстандыру жөніндегі іс-шаралар кешенін еңгізу.

5. Еңбек нарығындағы әлеуметтік экономикалық жағдайға мониторинг жүргізіп, көші-қоншыларға көмек көрсететін қоғамдық ұйымдармен өзара байланыс жүргізу.

6. Қазақстан Республикасының аумағындағы азаматтардың елден шығу мен кіруін бақылау мәселелерін қарастыратын нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу болып табылады. Заңнама саласында Қазақстан Республикасының көші-қон саясатына қатысты нормативтік құқықтық актілерді қабылдау жатады.

7. Ақпараттық салаға, әлеуметтік және ұлтаралық келісімін, рухани бірліктер қалыптастыру және насихаттау, Қазақ халқының тарихы мен мәдениеті туралы білімдерін жетілдіру, көші-қоншылардың ұлттық әдет ғұрыптармен дәстүрлерін қарастыру, бұқаралық ақпарат құралдары арқылы қоныс аударушыларға берілетін әлеуметтік экономикалық көмектер туралы ашық ақпарат жариялауға, көші-қон мәселелерін тиімді шешуге ықпал ететін оң қоғамдық пікірлерді қалыптастыруға.

8. Қазақстан Республикасының тұрғындарын қоныс аударушылар психологиясының ерекшеліктері, көші-қоншылардың мотивациясы мен проблемалары, олардың бейімделу қиындықтары туралы объективті ақпараттандыру.

9. көші-қон саласындағы инвестициялық жобалар туралы ақпарат жинау және тарату жүйесін құру [4].

Осы саладағы негізгі заңнамалық акт - бұл «Халықтың көші-қоны туралы» 2011 жылғы 22 шілдедегі №477-IV Заңы, халықтың көші-қоны туралы негізгі ереже тәртіптерді реттейтін, құқықтық қатынастарымен қатар экономикалық және әлеуметтік құқықтарын жүзеге асырушы, көшіп қонушыларға қажетті тұрмыстық жағдайлар жасау болып табылады. Осы Заңды кеңінен қарастырып өтетін болсақ, Заңның бірінші тармағына сәйкес көші-қон бұл жеке адамдардың бір мемлекеттен екінші мемлекетке, сондай-ақ мемлекет ішінде тұрақты немесе уақытша, ерікті немесе мәжбүрлі түрде қозғалуы. Көшіп-қонушы сесбебі мен ұзақтығына қарамастан, Қазақстан Республикасына келген және Қазақстан Республикасынан кеткен, сондай-ақ Қазақстан Республикасының ішінде қоныс аударушы адам деп түсіндіріледі. Қазақстан Республикасының азаматының өз елдеріне өз еркімен немесе мәжбүрлі түрде оралуы қандас деп көрсетілген. Ал, ішкі көшіп-қонушы деп өзінің тұрғылықты жерін тұрақты немесе уақытша өзгерту үшін әртүрлі себептермен Қазақстан Республикасының ішінде өз бетінше қоныс аударушы адам. Қандастардың ішкі көшіп-қонушылардан айырмашылығы,

ішкі көшіп-қонушылар Қазақстан Республикасында тұрғылықты тұратын өз елінің азаматтары болып табылады, ал қандастар басқа елден оралған қазақ азаматы болып келеді. Сондықтан, қандастарға Қазақстан Республикасының азаматтығын алғанға дейін арнайы квоталар белгіленіп, мәртебесіне сай қолдаулар көрсетіледі.

Осы мәселелердің барлығын ескере отырып, ішкі көші-қоншыларды жүйелі орналастыруға, құқықтық жағынан мемлекеттік ішкі көші-қон үдерісін реттеуге байланысты келесідей ұсынымдарды ұсынамыз:

1. Өңірлердегі демографиялық жағдайды ескере отырып, халықты тарту үшін ынталандыру жұмыстарын жүргізуді.

2. Қоныс аударуды жүйелі ұйымдастыру үшін мақсатты топтың әлеуметтік, демографиялық және тарихи ерекшеліктерін ескере отырып, нақты негізделген мемлекеттік бағдарлама әзірлеуді.

3. Өңірлердің әлеуметтік-экономикалық дамуы мен еңбек нарығын ескере отырып, қоныстандыруды ынталандыру, қоныстандыру орындарында бейімдеу және жергілікті әлеуметтік ортаға интеграциялау үшін жағдай жасау.

4. Қоныс аударушылар арасында ақпараттық түсіндіру жұмыстарын жүйелі ұйымдастыру арқылы ерікті негізде қайтып оралуына және олардың жаңа мекен өміріне араласып кетуіне бағытталған іс-шаралар туралы ақпараттармен қамтамасыз етуді.

5. Қоныс аударушыларға көмек көрсету мақсатында құқықтық түсіндіру жұмыстарын жүргізіп, әлеуметтік-экономикалық дамыту бағдарламаларымен тиімді байланыстыру, жергілікті атқарушы органдар мен келушілер үшін қолайлы тұрғылықты жерді таңдауды.

6. Мемлекет тарапынан белгіленген негізгі құқықтар мен бостандықтарды жүзеге асыру барысында жергілікті атқарушы органдардың тарапынан қаулылар мен шешімдер шығарып, олардың орындалуын қамтамасыз ету арқылы көмек көрсетуді.

7. Еркін қоныс аударуына және ішкі көшіп-қонушылардың жаңа мекенде бейімделу және қалыпты тіршілік ету бағыттарын қамтамасыз ететін нормативтік құқықтық базаны қайта қарауды ұсынамыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Амерханова И.К., Майшекина Э.С. Қазақстан Республикасының халқының оңтүстік өңірлерден солтүстік өңір бойынша көші-қонның құқықтық аспектілері // Қазақстанның ғылымы мен өмірі. – 2019. – №12/3. – Б. 20-24.

2 Назарбаев Н.Ә. Стратегия «Казахстан-2030» о национальной безопасности // <https://cyberpedia.su/17xa33d.html>. 22.03.2021.

3 Bauer M.Sh., Mussina R.S., Ovchinnikova T.V., Amerkhanova I.K. Development problems of social entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan // Journal of Advanced Research in Law and Economics. – 2018. – Vol. 9, Issue 4(34). – P. 3-15.

4 Қазақстан Республикасының Заң. Халықтың көші-қоны туралы:
2011 жыдың 22 шілдесі, №477-IV қабылданған // <http://adilet.zan.kz/kaz>.
12.02.2022